

Дзюбенко Ірина Анатоліївна –

кандидат педагогічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Коло наукових інтересів: сучасні особливості формування громадянськості в країнах Європейського союзу, педагогічна компаративістика й міжнародна освіта, виховання творчої особистості учня в сучасному освітньому середовищі.

e-mail: dzubenko_i@ukr.net

УДК 378.017.4(477)(4ЄС)

ДОСВІД ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ КРАЇН ЄС В УКРАЇНІ

У статті розглянуто досвід громадянського виховання країн ЄС, завдання освіти в процесі формування громадянськості, патріотичного та шанобливого ставлення до своєї мови, нації, Батьківщини та культури. Також у статті окреслено роль родини та школи у громадянському вихованні молодого покоління. Визначено, що в багатьох країнах існує безпосередній зв'язок між громадянським вихованням та освітою, в процесі розвитку демократії «патріотичне виховання» трансформувалося у «формування громадянськості», основою якої є права та свободи людини та громадянина.

Ключові слова: формування громадянськості; громадянське виховання; патріотичне виховання; країни ЄС.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти на гуманістичних засадах, виховання громадянина, формування його громадянської культури, збереження почуття національної гордості та посилення патріотичних настроїв стає пріоритетним завданням розвитку демократичної України.

У нашій країні через події останніх років виявляється гостра необхідність підняття рівня патріотизму серед молоді для захисту себе, свого народу, країни. Вивчення досвіду громадянського виховання країн Європейського Союзу, що мають усталені традиції спільного вирішення педагогічних проблем формування громадянськості учнівської молоді, набуває поширення, перетворюючись на тенденцію, стає актуальним та своєчасним.

Важливу роль відіграє питання державної політики в галузі освіти: в Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2016), «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2000), «Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.» (2015), «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні» (2017), «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді» (2015), «Національній доктрині розвитку освіти», Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015), «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 рр.», «Концепції Нової української школи» (2017) та інших законодавчих і нормативно-правових документах визначено виховання громадянськості й любові до Вітчизни як важливих якостей майбутніх громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання громадянського виховання молоді розглядаються в працях вітчизняних і зарубіжних фундаторів освіти: А. Адлера, В. Бакуменко,

І. Беха, Т. Безверха, Г. Ващенко, К. Вейнберга, Р. Вудса, К. Джанга, Г. Кершенштейнера, В. Кременя, А. Макаренка, Х. Мюнклера, Ч. Паттерсона, О. Овчарук, О. Пометун, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, В. Трошинського та інших. Теоретико-методичні засади системи військового виховання в Україні, зокрема військово-патріотичного виховання досліджують Я. Зорій, І. Колодій, Р. Макаров та інші. Особливості зарубіжної педагогіки розкрито в працях О. Джуринського, М. Лещенка, М. Тадеєва та інших. У зарубіжній науковій літературі теорія та практика громадянського виховання населення спирається на праці Дж. Бадетса, С. Фільда, Дж. Маршалла, І. Фрейзера, А. Харнетта та інших. Також аналіз наукових джерел свідчить, що проблема формування громадянськості учнів у країнах Європейського Союзу не була предметом виявлення та творчого використання ідей європейського досвіду в Україні, що сприяло б громадянському вихованню учнівської молоді та переходу її на якісно вищий рівень.

Формулювання цілей статті та постановка завдань. Метою статті є вивчення, аналіз і переосмислення відповідного педагогічного досвіду громадянського виховання населення провідних демократичних країн, зокрема країн Європейського Союзу, для окреслення перспектив застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна має стійкі партнерські відносини з європейськими країнами: з країнами-сусідами (Болгарія, Польща, Словаччина, Чехія) та провідними країнами Європейського Союзу (Велика Британія, Італія, Німеччина, Норвегія, Франція, Швеція, Фінляндія та ін.), у яких серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними, ключовими в системі національних пріоритетів є патріотичне та громадянське виховання учнівської молоді.

Любов до своєї країни, повагу до її традицій прищеплюють дітям через активну пропаганду державної символіки за допомогою ЗМІ, різних інститутів громадянського суспільства, включаючи школу, університети, молодіжні об'єднання, скаутські організації тощо.

Більшість країн бачають тісний зв'язок між освітою і громадянським та патріотичним вихованням. Результатом демократизації політичного життя та поглиблення інтеграційних процесів між країнами поняття патріотизму було дещо переглянуто, його виховання було замінено формуванням громадянськості – нової інтегративної якості особистості, що сприяє соціалізації молодих людей в умовах сучасного світу.

Завданнями цього напрямку освіти можна виділити виховання в учнівській молоді гармонійного вияву патріотичних почуттів, почуття гідності та внутрішньої свободи, толерантності, гуманізму, дисциплінованості та поваги до державної влади. Проте необхідно відмітити, що останнім часом в умовах все частішої загрози терористичних актів та неконтрольованих міграційних процесах, які захопили більшість країн Європи, актуальними стали питання щодо винаходження нових підходів до громадянського виховання молоді. На думку Девіда Керра, керівника одного з довготривалих проєктів Національного фонду дослідження освіти Великобританії, підвищений інтерес Європи до громадянської освіти викликаний такими факторами, як падіння соціалістичних режимів, зростання екстремізму, протиріччя між культурністю та безпекою, зростання міграції людей, розширення ЄС, а також революція засобів інформації та виникнення соціальних мереж [6].

Варто зауважити, що останні декілька десятиліть європейська концепція громадянськості змінилася, про що свідчить оновлення ключових понять. Якщо громадянська освіта за попередньою концепцією трактується як освіта суспільствознавства, тобто отримання знань з історії, політології, права тощо, то освіта в сфері громадянськості розуміється як формування громадянських якостей. При цьому саме права людини є однією із фундаментальних цінностей навчання громадянськості [6, с. 6].

Однак різні Європейські країни по-різному здійснюють громадянське виховання молоді залежно від ступеня участі держави в цьому процесі. З початку 1990-х рр. в країнах ЄС виховання громадянськості було повсюдно вміщено у шкільну програму. У Франції та Німеччині законодавство жорстко регламентує використання іноземних мов та аудіовізуальної продукції на іноземній мові.

Варто зазначити, що у Німеччині формування громадянськості не передбачає патріотичного виховання, так, наприклад, учені Вольфрам Стендер, Денні Крьогер, М. Дрейер (*Wolfram Stender*,

Denny Kröger, M. Dreyer) наголошують на доцільності викладання предмета «суспільствознавство» (*Sozialkunde (Gemeinschaftskunde)*), де вивчається історія, політика, економіка, соціологія, учнів вчать бути громадянами з активною позицією, брати участь у політиці та суспільних справах, і значну увагу приділено країнам Європейського Союзу. Навчання побудоване на прикладах, обговоренні суперечливих даних з опорою на гуманістичні цінності, на переваги «зрілої» демократії, використовуються проблемний і діяльнісний підходи, орієнтовані на студентів, що сприяє формуванню відповідальних громадян.

У Данії виписано етичні стандарти суспільства. У наукових працях учені М. Голі та С. Резай (М. Goli та S. Rezaie) досліджують закономірності громадянської активності іммігрантів, адже ця країна посідає досить високе місце у рейтингах щодо ступеня розвитку демократії та захисту прав і свобод громадян.

До освітньої програми Великобританії в школах було введено обов'язковий предмет з основ громадянства, що сприяло ціннісному вихованню учнівської молоді: толерантності, правдивості, любові до культурної спадщини, повазі до людей та відчуттю обов'язку перед суспільством тощо. Основною метою шкільної освіти цієї країни є формування моральної стійкості особистості [2]. Необхідно підкреслити, що формування громадськості, патріотизму серед англійців відбувалося ще за часів Другої світової війни. Міністерство оборони реалізує певну кількість соціальних та навчальних програм. Однією з них є Сили кадетів (*Cadet Force*), що поділяються на Об'єднані сили кадетів, Армійські сили кадетів, Морський кадетський корпус тощо. До Сил кадетів залучено понад 120000 молодих людей по всій країні. До навчання в таких кадетських центрах залучаються представники Міністерства оборони, чинні офіцери, офіцери запасу, добровольці та інші зацікавлені особи. Основною метою цього міністерство вбачає залучення якомога більшої кількості молодих людей до військової служби та кар'єри для служіння своєму народові та країні. Школярів навчають не лише військовій справі, а й історії війн, соціальним наукам, основам держави.

Демократичні й політичні зміни в умовах сучасного суспільного життя Польщі вимагають пошуку нових підходів й адекватних часові практичних методик громадянської освіти школярів, яка полягає насамперед у підготовці учнів до виконання ролей, пов'язаних з громадянською самосвідомістю та активізацією соціальної активності учнівської молоді на тлі розбудови демократичного простору держави [4].

У Польщі домінуючим у громадянському вихованні є формування патріотизму, розроблено та наразі реалізується програма «Патріотизм завтрашнього дня». Відповідно до неї святкують дні національного прапора, агітаційні ролики на радіо та телебаченні базуються на патріотичних піснях про Польську державу, яка керується принципами верховенства права, солідарності та справедливості. Програму спрямовано здебільшого на молодих людей, яких закликають залишатися на Батьківщині й будувати тут своє майбутнє. Патріотичне виховання в Польщі розпочинається з дошкільного віку. Дітей ще з садочка вчать, який державний герб і прапор, вчать національного польського гімну, виховують у них локальний патріотизм. Дошкільнят водять до музеїв рідного міста, показують пам'ятники, знайомлять з місцевими героями, з місцевими традиціями. Дитину вчать розуміти, ким вона є, пізніше її почуття патріотизму розширюється до містечка, згодом до воеводства, і врешті – до держави загалом.

Як зазначено в Законі Республіки Польща «Про систему освіти» від 7-го вересня 1991 року, патріотичне навчання та виховання сприяє розвитку в молодих людей почуття відповідальності, любові до Батьківщини, й поваги до культурної спадщини Польщі, за одночасної відкритості та шанобливого ставлення до культурних цінностей Європи та світу. Як зазначено в статті 4 цього Закону, за формування основ патріотичного виховання в молодого покоління відповідає родина (сім'я) як основний суспільний осередок, школа, різноманітні громадські організації (з-поміж них вагомим місцем у формуванні людини-патріота своєї держави посідає Союз польського харцерства), а також костел і різноманітні осередки суспільної комунікації. Важливим аспектом у формуванні громадянськості та вихованні патріотизму, як зазначає Закон, є школа, яка має надати кожному своєму учню необхідні умови для його розвитку, щоб підготувати його до виконання у майбут-

ньому своїх сімейних та громадянських зобов'язань, заснованих на принципах солідарності, демократії, терпимості, справедливості та свободи. Громадянське виховання в школі залежить від ставлення вчителів і методів, які вони використовують, державних та шкільних урочистостей, в основі яких закладено повагу до національних символів, днів національної пам'яті, під час яких можна дізнатися про місця національної пам'яті, різні важливі національні свята. Завданням школи є підготовка дітей і молоді до активної участі в суспільному житті, до безкорисливого служіння своїй країні й боротьбі за справедливість і соціальний прогрес. Школа покликає об'єднати теоретичні знання з практикою, дати молодим людям можливість брати активну участь у створенні цінностей, які збагачують економіку й культуру нації, сприяти громадянському, ідейно-моральному, патріотичному вихованню та розвитку учнівської молоді [8; 12]. Варто зазначити, що підготовку викладачів, розповсюдження інформації про демократичні цінності, громадянські обов'язки, права людини, основи патріотичних настанов, забезпечує «третій» сектор. Держава також підтримує різноманітні акції громадянського виховання. Так, у межах виконання Всесвітньої програми освіти в сфері прав людини Міністерство народної освіти ініціювало розроблення проекту глобальної просвіти в цій галузі [12].

Провідну роль у вихованні громадянина надано й громадським організаціям, що мають сприяти формуванню патріотичних основ, національної та культурної ідентифікації особистості. Серед них варто виділити Союз польського харцерства як одну з найвагоміших польських молодіжних громадських організацій, що є виховним, патріотичним, добровільним та самостійним об'єднанням для всіх без винятку та сприяє громадянському вихованню учнівської молоді. Виховання у СПХ спирається на моральні норми, що беруться із загальних, культурних та етичних цінностей християнства, виховуючи повагу до кожної людини. За свою мету Союз польського харцерства ставить служіння Богу, Польщі, а також своїм батькам. Важливими елементами скаутського виховання є муштра та краєзнавство, що є корисними в процесі підготовки до військової служби.

Завданням Союзу польського харцерства є громадянська освіта та виховання учнівської молоді, як громадян, що усвідомлюють свої права та обов'язки, цікавляться справами рідного краю, турбуються за майбутнє Батьківщини, відчують за неї відповідальність, беруть участь у суспільному житті, не забувають про те, що корисно для Польщі та інших людей. У той же час, громадянськість у Союзі польського харцерства формується через любов до Батьківщини, знання власної історії, поваги до власної культурної спадщини та природних ресурсів, шанобливого ставлення до власних свят і традицій [4].

Зауважимо, що в Литві, важливість громадянської освіти та виховання підкреслюється в усіх основних документах, що регулюють освітню політику (Закон про освіту, Стратегія освіти, Довготривала програма національного й громадянського виховання, Програма правової освіти тощо), громадянська освіта поєднує два блоки, в основі яких є формування навичок громадянської дії та розвиток «громадянського мислення». У цій країні діє широкомасштабна неформальна освітня діяльність, що охоплює людей різного віку за участі неурядових організацій: від підвищення кваліфікації педагогічного складу для викладання дисциплін із громадянської освіти та участі в різноманітних програмах UNESCO та Ради Європи до шкільного самоврядування, суспільних рухів, гуртків тощо [10].

У Латвії в школах введено навчальну військову підготовку в якості одного з обов'язкових виборних предметів. Цей курс передбачає чотири основні блоки навчання, до яких належить громадянське виховання (як виховати юних патріотів), «школа життя», що формуватиме навички спілкування та фізичну підготовку, власне військова справа. По закінченню курсу країна отримує молодих патріотів, захисників вітчизни, які володіють всіма необхідними навичками, що є обов'язковим для зарахування до військового резерву.

Висновки. Аналіз сучасних поглядів науковців дає підстави стверджувати, що існує достатня кількість досліджень з громадянського виховання учнівської молоді, з одного боку, а з іншого – є істотні проблеми, які склалися в цій сфері. У сучасних умовах готовність і здатність держави проводити політику в напрямі формування громадянськості учнівської молоді залежить від ставлення

до низки актуальних питань: визначення смислових концепцій національної ідеї як частини загальнонаціональної ідеології; науково-педагогічних проблем, а саме: формування та розвитку систем громадянського виховання в освітніх установах, вдосконалення змісту та методики виховного та освітнього процесів. Огляд досвіду громадянського виховання в країнах ЄС свідчить про те, що кожна країна обирає ті чи інші інструменти для підвищення громадянського духу учнівської молоді залежно від ступеня втручання держави в цей процес. Одні країни схильні до громадянського виховання через заохочування добровільної участі громадян у процесі вирішення суспільних проблем, інші країни контролюють цей процес на найвищому рівні, треті країни надають перевагу громадянському вихованню, в основі якого покладено реалізацію прав і свобод людини та громадянина. Так чи інакше, Україна під час реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді має спиратися на вже набутий досвід провідних країн світу для вибору необхідних для цього інструментів для подальшого адаптування їх до сучасних реалій та потреб.

Використані джерела

1. Gabriela K. Patriotyzm polski – wychowanie patriotyczne / K. Gabriela // Studia Warmińskie, T. 41/42 (2004/2005). – S. 391–399.
2. Галус О. М. Порівняльна педагогіка: навч. посіб. / О. М. Галус, Л. М. Шапошнікова – Київ: Вища школа, 2006 – 215 с.
3. Błażejowski W. Historia harcerstwa polskiego / W. Błażejowski. – Warszawa, 1935 – 342 с.
4. Діяльність та місія Союзу польського харцерства. Офіційна сторінка Харцерської школи порятунку [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zhp.pl/ozhp/misja-zhp>.
5. Kamiński A. Krąg Rady / A. Kamiński. – Katowice, 1935.
6. Kerr D. Pupil Assessment in Citizenship Education: Purposes, Practices and Possibilities / D. Kerr, A. Kiating, E. Ireland. Report of a CIDREE Collaborative Project. NFER/CIDREE, 2009.
7. Małgorzata Czyż. Edukacja patriotyczna [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU8428>.
8. Mariusz Sztaba. Wychowanie patriotyczne dziś [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niedziela.pl/artukul/18959/Wychowanie-patriotyczne-dzis>.
9. Morales L. Nearly all Americans Consider Military Service «Patriotic». URL: <http://news.gallup.com/poll/108646/nearly-all-americans-consider-military-service-patriotic.aspx>
10. Образование в сфере прав человека в Литве: краткий обзор / сост. Т. Тамошюнас, И. Тарасевич. Варшава: ОБСЕ / БДИПЧ, 2013.
11. Sedlaczek S. Geneza skautingu i harcerstwa / S. Sedlaczek. – Warszawa, 1936.
12. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910950425>.

References

1. Gabriela K. Patriotyzm polski – wychowanie patriotyczne / K. Gabriela // Studia Warmińskie, T. 41/42 (2004/2005). – S. 391–399.
2. Halus O. M. Porivnialna pedahohika: navch. posib. / O. M. Halus, L. M. Shaposhnikova. – Kyiv: Vyscha shkola, 2006 – 215 s.
3. Błażejowski W. Historia harcerstwa polskiego / W. Błażejowski. – Warszawa, 1935 – 342 s.
4. Diiialnist ta misiia Soiuzu polskoho khartsersstva. Ofitsiina storinka Khartserskoi shkoly poriatunku [elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zhp.pl/ozhp/misja-zhp>.
5. Kamiński A. Krąg Rady / A. Kamiński. – Katowice, 1935.
6. Kerr D. Pupil Assessment in Citizenship Education: Purposes, Practices and Possibilities / D. Kerr, A. Kiating, E. Ireland. Report of a CIDREE Collaborative Project. NFER/CIDREE, 2009.
7. Małgorzata Czyż. Edukacja patriotyczna [elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU8428>.
8. Mariusz Sztaba. Wychowanie patriotyczne dziś [elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niedziela.pl/artukul/18959/Wychowanie-patriotyczne-dzis>.

9. Morales L. Nearly all Americans Consider Military Service «Patriotic». URL: <http://news.gallup.com/poll/108646/nearly-all-americans-consider-military-service-patriotic.aspx>
10. Obrazovanye v sfere prav cheloveka v Lytve: kratkyi obzor / sost. T. Tamoshiunas, Y. Tarasevych. Varshava: OBSE / BDYPCh, 2013.
11. Sedlaczek S. Geneza skautingu i harcerstwa / S. Sedlaczek. – Warszawa, 1936.
12. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty [elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910950425>.

Дзюбенко И. А., кандидат педагогических наук, доцент Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины

ОПЫТ ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТРАН ЕС В УКРАИНЕ

В статье рассматривается опыт гражданского воспитания стран ЕС, задачи образования в процессе формирования гражданственности, патриотического и уважительного отношения к своему языку, нации, Родине и культуре. Также в статье акцентируется внимание на роли семьи и школы в гражданском воспитании подрастающего поколения. Определяется, что: во многих странах существует непосредственная связь между гражданским воспитанием и образованием, в процессе развития демократии «патриотическое воспитание» трансформировалось в «формирование гражданственности», в основе которой лежат права и свободы человека и гражданина.

Ключевые слова: формирование гражданственности, гражданское воспитание, патриотическое воспитание, страны ЕС.

Dzyubenko I., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

EXPERIENCE OF CIVIL LEARNING OF EU COUNTRIES IN UKRAINE

The article examines the experience of civic education of the EU countries, the problem of education in the process of forming citizenship, patriotic and respectful attitude towards their language, nation, homeland and culture. Also, the article indicates the role of the family and school in the civic education of the younger generation. It is determined that: in many countries there is a direct link between civic education and upbringing; in the process of developing democracy, «patriotic education» has been transformed into a «civic formation» based on the rights and freedoms of a man and a citizen.

Ukraine has stable relations and partnerships with European countries, with neighboring countries (Bulgaria, Poland, Slovakia, Czech Republic) and the leading countries of the European Union (Great Britain, Italy, Germany, Norway, France, Sweden, Finland, etc.), where the educational directions today are the most relevant, the patriotic and civic education of the student youth are the key to the system of national priorities. Love for their country, respect for its traditions, is instilled in children through active propaganda of state symbols through the media, various civil society institutions, including schools, universities, youth associations, scout organizations, etc. Most countries see a close link between upbringing and civic and patriotic education. As a result of the democratization of political life and the deepening of the integration processes between countries, the concept of patriotism has been somewhat revised, its education has been replaced by the formation of citizenship - a new integrative quality of the individual, which promotes the socialization of young people in the modern world. The objectives of this area of education can be identified as education in student youth harmonious manifestation of patriotic feelings, a sense of dignity and inner freedom, tolerance, humanism, discipline and respect for state power.

Key words: formation of citizenship; civic education; patriotic education; EU countries.